

<https://helda.helsinki.fi>

Historian myytit ja kiusallinen totuus

Tepora, Tuomas

2020

Tepora , T 2020 , ' Historian myytit ja kiusallinen totuus ' , Duodecim , Vuosikerta. 136 , Nro
pö 24 , Sivut 2790 2794 . < <https://www.duodecimlehti.fi/lehti/2020/24/du>

<http://hdl.handle.net/10138/337966>

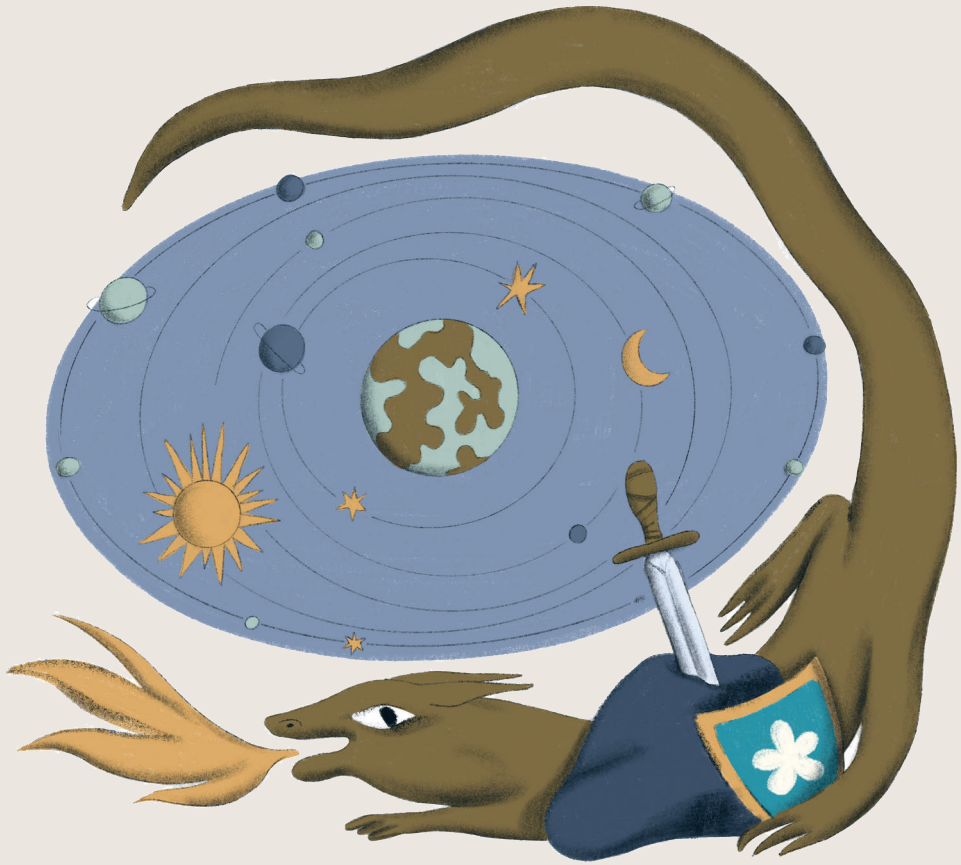
publishedVersion

Downloaded from Helda, University of Helsinki institutional repository.

This is an electronic reprint of the original article.

This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

Please cite the original version.

Tuomas Tepora

Historian myytit ja kiusallinen totuus

Valtaosa historiantutkimusta seuraavista kansalaisista on kuullut termin ”kiihkoton tutkimus”. Kriitikoiden käyttämänä kuvauksena se takaa laadun: historioitsija kertoo totuudenmukaisen ja tunteilemattoman kuvauksen kohteestaan. Etenkin hankalien lähihistorian poliittisten aiheiden kohdalla kiihkottomuutta on pidetty miltei suurimpana suosionosoituksena, jonka historioitsija voi julkisuudessa saada (1).

Suomalaisittain etenkin toinen maailmansota ja sisällissota ovat aiheita, joilta kiihkottomuutta on vaadittu. Kuitenkaan mielenkiintoisin viime vuosien tutkimus ei kenties täytä ”kiihkottomuuden” totunnaisia määreitä. Nykyään historiantutkimuksessa arvostetaan jälleen kerronnallisuutta ja aikalaiskokemuksia. Akateeminenkin historia vie lukijansa parhaimmillaan dekkarimaisesti vallan kabinetteihin tai käsin kosketeltavien kauhujen ja kärsimyksen maailmaan sodissa ja muissa kriiseissä. Perinteisiä aiheita on alettu tutkia uudella tavalla. Samalla historian marginaalit ovat ottaneet askeleen kohti huomiota. Vähemmistöt ja esimerkiksi koloniaaliset käytännöt ovat saaneet ansaitsemaansa käsittelyä Suomessakin.

Tunnekuvaus kaihdetaan yhä vähemmän, eikä historioitsijan tarvitse tukahduttaa omiakaan tunteitaan. Empatia on nostettu yhdeksi tärkeimmistä historiantutkijan työkaluista. Tutkimuskohteidensa kokemuksiin samastuminen on avain ymmärrykselle. Tutkijalla ei tietenkään ole pääsyä menneisyyden ihmisten pään sisään, mutta nahkoihin voi yrittää mennä. Mitä siis on tapahtunut kiihkottomuudelle? Eikö objektiivinen, itsensä sammuttava tarkkailija enää olekaan ihanne?

Mitä seurauksia tällä on historian totuudenmukaisuudelle?

Kuinka objektiivista historia on?

Historian objektiivisuus on 1800-luvun ihanne, joka henkilöityy Leopold von Rankeen (1795–1886). Saksalaishistorioitsijaa on tituleerattu modernin historiantutkimuksen perustajaksi. Rankelaista historiantutkimusta luonnehtivat laajoihin arkistolähteisiin perustuva empiirinen tutkimus, kiinnostus poliittiseen historiaan ja narratiivisuus. Klassinen tutkimuskysymys aiheelle kuin aiheelle oli *wie es eigentlich gewesen ist* eli mitä todella tapahtui.

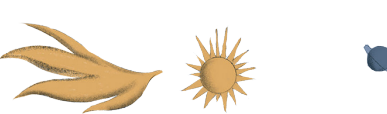
Sittemmin tutkimuksessa on luovuttu esimerkiksi narratiivisuudesta tai problematisoitu kertomuksellisuuden mielekkyyttä ja taas palattu kertovaan rakenteeseen. Myös luottamus nimenomaan kirjallisiin arkistolähteisiin historiallisen totuuden lähteinä on elänyt pitkään. Vielä omana opiskeluaikanani vuosituhannen vaihteessa arkistojen asiakirjalähteiden ensisijaisuus oli selviö. Konservatiivisimmat historioitsijat eivät pitäneet muita lähteitä lainkaan oleellisina: miten ihmeessä sanomalehdistöstä, puhumattakaan jostain kansanperinteen muistitietokeruista, voisi päätellä mitään siitä, miten asiat oikeasti olivat?

Rankea on kiittäminen modernin historiantutkimuksen ammattimaistumisesta ja suuntautumisesta empiiriseen lähdetyöhön. Samalla rankelaisuus on jättänyt jälkeensä tiukkaan juurtuneen ajatuksen, jonka mukaan hyvä historioitsija kykenee ujuttamaan lähteistä totuuden soveltamalla aineistoonsa lähdekritiikkiä ja tukahduttamalla omat ennako-oletuksensa aiheesta. Parhaimmillaan menetelmä on tuot-

tanut tutkimuksen klassikkoja, pahimmillaan lähteiden sisältöä perkaavia raportteja, joiden tekijät kaihtavat omia tulkintoja.

Vaikka rankelainen, faktoja raportoiva historioitsija todettiin vanhentuneeksi ihanteeksi jo 1950-luvulla, ideaalin liepeet ovat osa historian professiota edelleen samaan tapaan kuin esittävä kuvataide on osa modernia epäesittävää kuvataidetta. Vaikka harva perinteisiin nojaava historioitsija enää julistaakaan esittävän-
sä varman totuuden, eivät tutkijat usein perustele lukijoilleen omia lähdevalintojaan ja yhteiskunnallisia lähtökohtiaan. Näinkin yksinkertainen huomio vesittää alkuperäisen ihanteen totuudenmukaisuudesta:

Yhä monimuotoisemmissa yhteiskunnissa on herätty siihen, ettei historiaa voida käsitellä vain yhden totuuden kautta

jokainen tutkimus perustuu tutkijan itse valitsemaan narratiiviin ja omaan elämänhistoriaan sekä yhteiskunnalliseen asemaan (2). Tieteen-sosiologinen tutkimus historioitsijoiden (ja muiden tieteenharjoittajien) tutkimusaiheiden valinnoista voisi olla paljastavaa luettavaa.

Nykyään totuus on taas myrskyn silmässä. Luulisi, että perinteiselle ”objektiiviselle” historialle olisi tarvetta samalla kun historiapolitiikka jyllää. Puolassa ei puolalaisia saisi yhdistää holokaustiin ja Yhdysvaltain rakenteellinen rasismi on saanut vastaansa tuohtuneita kansalaisia, jotka poistavat Amerikan konfederaation (Etelävaltiot) johtajien patsaiden ohella Kolumbuksen patsaita.

Kansallisarkiston vuonna 2019 julkaise-
maa selvitystä suomalaisten Schutzstaffel- eli SS-vapaaehtoisten epäillyistä sotarikoksista käsiteltiin mediassa joskus samalla viivalla SS-perinneyhdistyksen esittämien SS-miesten toimintaa yleensä puolustelevien näkökulmien kanssa (3). Joidenkin puheenparressa käsite ”vaihtoehtomedia” vaikuttaa aivan vakavasti otettavalta vaihtoehdolta.

Samaan aikaan historiantutkimus on monessa yhteiskunnassa keskellä myrskyä: kenen äänellä historia on kirjoitettu ja kenelle? Yhä monimuotoisemmissa yhteiskunnissa on herätty siihen, ettei historiaa voida käsitellä vain yhden

totuuden kautta, sillä menneisyydenkin ihmis-yhteisöt olivat monimuotoisia. Menneisyyden kokemukset ja historian perintö ovat samassakin yhteiskunnassa erilaisia miehille ja naisille. Yhteiskuntaluokka on oleellinen kategoria siinä missä etniset ja uskonnolliset rajalinjatkin (4).

”Kiihkottoman” historiantutkimuksen kan-
nalta ongelma lienee siinä, ettei kylmiä faktoja tavoitteleva tutkimus tavoita aina menneisyyden monimuotoisuutta. Siten sekin jää vain osatotuudeksi, mutta se on siitä huolimatta tärkeä perusta monimuotoisemmille tulkinnoille. Ajatellaanpa Suomen sisällissotaa. Se on paljon tutkittu aihe, joka edelleen kiinnostaa tutkijoita ja suurempaa yleisöä. Lähelle

faktoja on mahdollista päästä uhrilukujen las-
kemisessa ja kuolinsyiden toteamisessa. Silloin kyse on lähteiden saatavuudesta ja niiden kriittisestä tulkinnasta. Sadan viime vuoden aikana luvut ovat eläneet, ja niitä on historiapolitiisista syistä peitelty ja suurenneltu kummankin sodan osapuolen toimesta. Viidenkymmenen viime vuoden aikana on onnistuttu pääsemään asteittain lähelle todellista likiarvoa.

Jos sen sijaan katsomme tutkijoiden tulkintoja sisällissodan syistä ja seurauksista, on pakko sietää tulkintaeroja. Lisäksi on järkeenkäypää huomioida, että jotkin syyt lienevät oleellisempia kuin toiset. Venäjän vallankumoukset ja tšekäläinen luokkaristiriita ovat juurisyitä, mutta niiden ohessa vaikuttivat ainakin elintarvikepu-
la, uhkakuvien psykologia ja nationalismi sekä sosialistinen ideologia.

Kun jatkamme tarkastelua sisällissodan jälki-
kuvaan ja sen muistamiseen, törmäämme pohjimmiltaan erimielisyyteen. Historioitsijan tehtävä ei ole osoittaa oikeaa muistamisen tapaa – se on autoritaaristen propagandistien tehtävä. Valtajulkisuuden alapuolella on elänyt rikas muisteluperinne, jota on mahdotonta kahlehtia yhdeksi tai tässä tapauksessa edes kahdeksi totuudeksi. Paikalliset ”totuudet” voivat johtaa täysin metsään, mutta ne kertovat kuitenkin jotain olennaista vuoden 1918 tapahtumien

aiheuttamasta traumasta ja tarpeesta ymmärrykselle ja selittämislle sekä usein epäoikeudenmukaisuuden kokemukselle.

Erilaisia historiakuvia ja kollektiivista muistamista tarkasteleva historia ei voi ottaa edes ihanteekseen yhtä totuutta. Sen sijaan se voi tähdätä moniääniseen ja kriittiseen tutkimukseen, jossa menneisyyden ristiriitaisetkin kokemukset ja vääristyneet kertomukset voidaan nähdä viitekehjyksissään. Historian kerrostumia avaamalla tavoitellaan kokemusten kuvauksen todennäköisyyttä (5).

Kokemuksia ja historiaa kuvaava ruotiva tutkimus ei tietenkään ole kiinnostunut faktoista niiden tavanomaisessa merkityksessä. Valkoisen ja punaisen tulkin vaiheet, sävyt ja ristiriitaisuudet eivät edusta laskettavissa olevia uhreja tai tapahtumahistoriallista kronologiaa, jolla on selvät syyt ja seuraukset. Kun minun opiskelijapolveani vielä varoiteltiin käyttämästä muistitietokeruiden aineistoja muutoin kuin äärimmäisen kriittisesti, taustalla vaikutti oletus, että lähteiden itsessään täytyi olla luotettavia kuvauksia menneestä. Muisti on tunnetusti valikoivaa. Ei sen varaan voi perustaa historiantutkimusta – tutkimuksen ohjenuorana vaikutti tapahtumahistorian totuudenmukainen kuvaus.

Kokemuksista ja muistamisesta kiinnostunut historioitsija ei kuitenkaan pyri lukemaan vuoden 1918 kansanperinnettä tai kauhukertomuksia tapahtumahistorian kuvauksina, vaan näytteenä siitä, kuinka kokijat ja heitä seuranneet sukupolvet ovat vuoden 1918 tapahtumia käsitelleet. Tämän tyyppistä historiantutkimusta voisi tapahtumia raportoivan kiihottomuuden sijasta luonnehtia tasapuolinen kiihkeys: menneisyyden jatkumot, katkeamat ja niiden yhteentörmäykset tulevat näkyviksi.

Toisaalta se, mikä kulloinkin koetaan oleelliseksi tiedoksi, vaihtelee. Pari sukupolvea sitten leijonanosa historiantutkimuksesta käsiteli suurmiehiä ja sotia. Nykyäänkin nämä aiheet näyttävät vahvoilta, ainakin kirjakauppojen hyllyjä tarkasteltaessa, mutta yleensä tutkimusote on kuitenkin kriittinen ja monipuolinen. Esimerkiksi toisen maailmansodan historian

tutkimuksessa ovat viime vuosina korostuneet kriisien ylisukupolviset vaikutukset.

Myytti ja todellisuus?

Totuuden kannalta oleellinen historioitsijalta usein odotettu tehtävä on myytinmurskaus. Silloin myytti ymmärretään valheena tai korkeintaan osatotuutena. Myytin osalta on kysyttävä, ketä se hyödyttää ja miksi todellisuutta vääristävä kertomus on vakiintunut ”totuudeksi”?

Mainio esimerkki on käsitys siitä, että Suomen ruotsinkielisille seuduille ei asutettu karjalaista siirtovä-

keä toisen maailmansodan jälkeen kuin nimeksi. Tämän on katsottu johtuneen maanhankintalakiin kirjatusta kielipykälästä, joka salli vain kahden prosenttiyksikön muutoksen paikallisissa kielisuhteissa. Todellisuudessa ruotsinkielisille seuduille asettui noin 13 000 suomenkielistä evakkoa, mikä oli vain 1 200–1 500 henkeä vähemmän kuin mitä samalle alueelle olisi muuttanut ilman kielipykälää.

Ruotsinkieliset tilanomistajat korvasivat säästyneen viljelysmaan raivauttamalla siirtoväelle viljelysmaata muualta Suomesta. Aihe oli sodan jälkeen arka, ja Etelä-Suomen parhaat maatalousalueet olivat haluttuja. Ruotsinkielisistä tuli etenkin maalaisliiton karjalaisedustajien syntipukki, osoitus siitä, että yksi väestönosa oli etuoikeutetumpi kuin toinen. Se hyödytti ainakin maalaisliiton poliittisia pyrkimyksiä, mutta kolahti monien kansalaisten käsitykseen epäoikeudenmukaisesta kielipolitiikasta. Näin syntyi epätosi kuvaus siitä, kuinka ruotsinkieliset viljelijät säästyivät liki kokonaan asutusrasitukselta. Aiheesta voi lukea lisää Aapo Roseliuksen kanssa kirjoittamastani teoksesta *Muukalaisten invaasio* (6).

Toinen klassinen suomalaisesimerkki myytistä ja sen murskajaisista on Mannerheim. Hänestä on kirjoitettu lukemattomia suurmieselämäkertoja ja kuvateoksia, jotka seuraavat samantyyppistä rakennetta: vaikeuksien kautta tämä ulkopuolinen sankari saapuu pelastamaan Suomen, nousee ihailluksi ja vihatuksi heerokseksi ja lopulta koko kansan jakamaksi Suomen

Se, mikä kulloinkin koetaan oleelliseksi tiedoksi, vaihtelee

pelastajaksi. Nämä teokset ovat osaltaan rakentaneet myyttiä, jota on sitten murskattu akateemisissa ja yleistajuisissa töissä.

Ihannoivien teosten jatkona on vino pino töitä, joissa Mannerheimin ominaisuudet ja virheet on perattu ytimiään myöten. Suurmies onkin kiukutteleva ja päätöskyvytön vanhus, joka varjeli omaa julkikuvaansa ja kampitti armottomasti kilpailijansa. Aihe muistuttaa jo ei-päs–juupas-väittelyä. Väittely Mannerheimista voi tuntua nykyään humoristiselta. Kiinnostavimmat avaukset aiheesta löytyvätkin myytin ja todellisuuden välisen kamppailun sivuilta: ehkä Mannerheimiakin olisi syytä tarkastella mielikuvana ja symbolina, johon on kohdistettu viimeisen sadan vuoden aikana erilaisia odotuksia ja tunteita.

Myyttiä voi historiassa siis lähestyä toisestakin näkökulmasta. Esimerkiksi Mannerheimin tapauksessa voimme kysyä, miksi myyttisyys on tärkeä maailmankuvien rakennusosa. Kun tutkimme sisällissotaa, huomaamme että aikalaiset pyrkivät etsimään vertauskuvia ”veljessodalle” niin luonnosta kuin Kullervon kirouksestaakin. Vanhaa testamenttia siteerattiin ahkerasti, mutta samalla kumpikin osapuoli samastui 1590-luvun nuijamiehiin. Punaiset liittyivät kamppailun osaksi vallankumoushistoriaa: suosituin laulu ei ollut suhteellisen tuore Kansainvälinen vaan Marseljeesi suomalaisin sanoin. Myytti toimii tässäkin tapauksessa verhona. Myyttiset kielikuvat yleistyvät väkivallan aikana. Ne peittävät ja pyrkivät sanoittamaan vaikeita ja traumaattisia kokemuksia.

Lopuksi

Vuoden 2020 koronakriisin aikana suomalaisessa julkisuudessa kriisin sosiaaliset ulottuvuudet yhdistettiin toisen maailmansodan ko-

kemuksiin. Kansalaisten keskinen auttamishalu muistutti talvisodan hengestä ja kevään edettyä alettiin puhua jälleenrakennuksesta. Globaali pandemia koettiin kaikkialla kansallisesti, joten myös vastaukset kriisiin saivat erilaisia muotoja. Suomalainen retoriikka ei voinut avautua oikeastaan missään muualla.

Tämä on hyvä osoitus myyttisestä ajattelusta. Talvisodan henki on moderni kansallinen myytti. Se ei ole valhe eikä edes osatotuus, vaan aikanaan todellinen kokemus, jota ei kuitenkaan voida tuosta vain puhaltaa uudelleen henkiin aivan erilaisissa olosuhteissa. Se näyttäisi kuitenkin toimivan kriisin suomalaisena arkkityyppinä, jonka kautta oli mahdollista ymmärtää kevään 2020 poikkeuksellisia kokemuksia. Mielenkiintoista onkin nähdä, mitä koronavuodesta 2020 muistetaan tulevaisuudessa ja palataanko sen muistoihin ja kokemuksiin uusien kriisien yhteydessä. ■

TUOMAS TEPORA, FT, dosentti
Yliopistonlehtori, Helsingin yliopisto
Twitter: #ttepora

KIRJALLISUUTTA

1. Tepora, T. Kiihkeä historia. Tunteet historian tutkimuksessa. Kirjassa: Hannikainen MO, Danielsbacka M, Tepora T, toim. Menneisyyden rakentajat. Teoriat historian tutkimuksessa. Helsinki: Gaudeamus 2018, s. 77–93.
2. Berger PL, Luckmann T. The social construction of reality. A treatise in the sociology of knowledge. New York: Anchor Books 1966.
3. Westerlund L. Suomalaiset SS-vapaaehtoiset ja väkivaltaisuuDET 1941–1943. Helsinki: SKS 2019.
4. Tamm M, Burke P, toim. Debating new approaches to history. London: Bloomsbury Academic 2019.
5. Tepora T. Satavuotien sota? Sisällissodan muistamisesta ja historia-kulttuurista. Historiallinen Aikakauskirja 2018;116:181–8.
6. Roselius A, Tepora T. Muukalaisten invaasio. Siirtoväki Suomen ruotsinkielisillä alueilla 1940–1950. Helsinki: Schildts & Söderström 2020.

Tuomas Tepora on helsinkiläinen historioitsija, joka tutkii työseen myyttejä niiden kaikissa ilmenemismuodoissa. Hän on julkaissut aiemmin tutkimuksia suomalaisesta nationalismista, sisällissodan muistamisesta, talvisodan kokemusmaailmasta ja siirtoväen asuttamisesta.